

KERESZTURY DEZSŐ

Utazás közben

NÉMETH LÁSZLÓRA EMLÉKEZVE

1.

Családomban dédapám bölcsességét volt hivatva őrizni a köztapasztalatot szöbfa foglaló mondás: „lakva, osztozva, utazva ismerni meg igazán az embert”. Németh László egyéniségének, alkotó természetének néhány igen lényeges vonását valóban utazás közben ismertem meg igazán. Három ilyen tanulságos együtt utazásra emlékszem különösen. Nem a részletekre: ezek itt s most nem is fontosak; inkább a lényegre: az utazó magatartására, aki — ennyit előjáróban mégis el kell árulnom — nem ismeretlen tájakat, műemlékeket, embereket keresett fel, hanem a maga lelkét utaztatta. S annyit még, hogy mindhárom utazás az 1930-as években folyt le, Németh László fellépésének, első nagy összejördüléseinek, harcainak, kivonulásainak és visszatéréseinek: a hősi mérkőzésekre gyürkőző és sértetlen mindújra magába zárkózó író kiforrásának idején.

2.

Sógorom boglári házacskájában nyaraltunk, amikor értesített, hogy Berzsényi életének színhelyeit végigzarándokolva, Niklára menet betér hozzánk. Úgy érkezett, mint egy műhelybe utazó munkásember: egy aktatáskányi holmival. Az épp akkortájt megnyitott üdülőszállodában, ahol elszállásoltuk, nem érezte jól magát: idegesítették a pincérek, a tánczene, a nyaralóflanc és zsvajv. Másnapra sikerült autót szereznem. Kettesben mentünk, Lengyeltótin át. Roszszul aludt, szótlán volt; én sem nagyon zavartam, pedig lett volna itt-ott mutatni való: néhány szép tájrészlet, öreg kúria. Mindez alig érdekelte; csak Niklán élénkült fel. A falu alig látszott ki az akkor még sűrű, félvadon somogyi erdősegből; nyomasztó hangulat áradt felénk, ahogy közeledtünk a Berzsényi kúriához. Kikíváncozott belőlem egy idézet: (akkor még friss volt az emlékezetem): „Van itt is ember, mondd, de milyen ember? / Ínség, gonoszság néz ki vad szeméből / S lesújt pipádért, hogy ha nem vigyáasz.” Ő nem idézettel felelt (emlékezete mindig is inkább az idézendő tételnek csak a velejét őrizte), hanem azzal, hogy Berzsényi niklai „héjázásairól” és bajusztépő magányáról beszélt. Eltűnődve s szótlán szeretettel nézegette a Berzsényi-ereklýeket, amiket valami idős hölgyrokon vett elő megmutatni egy kredencből; de kifelé alig figyelve haladt át a kerten, amelyben pedig ott borult őszi színekbe egy még Berzsényi-ültette fa is. A temetőben feltornyosodó síremlékeken épp hogy átfuttatta a szemét, s máris indultunk vissza. Miért lett volna hajlandó akár gyalogszerrel is nekivágni az isten háta mögé süllyedt faluba vezető útnak, ha csak ennyi érdekelte? Nem kérdeztem tőle. Bizonyos azonban, hogy Berzsényi-könyvében alig esik valami szó a valóságos vagy elképzelt egykori környezetről; annál több a Niklán kihordott művekről.

Délután még áthajóztunk Badacsonyba: elvittük Egryékhez, hogy lássa, hogyan élnek fenn, a huzatos, régi pincehajlékban, nyomorultán bár, de tün-

déri környezetben. Egy hajlandó volt képbemutatót rendezni; felesége szőlővel kínál. Németh itt is meglehetősen szótlan volt. Hazafelé már éjszakai sötétben siklott a hajó; tele gajdoló részegekkel; lármájuktól, öklendezésüktől feleségem majdhogy rosszul nem lett. Németh útirajzában három mondat őrzi legfontosabb emlékeit: feleségem fáradt ág gyengéd virága; a badacsonyi csemege-szőlő a legjobb a világon; Egrynek arra jók a világ látványai, hogy ürügyükön a maga nagy természetét lobogtassa meg. A kedves, figyelmes, álmodozó, magára keveset adó fiatalember azonban útközben annyi benyomással szitta tele magát mégis, hogy másutt játszódó regényeire is futotta belőlük. De akkor és ott már főként saját gondjaiban emésztődött.

3.

Közös utazásaink emlékei közül, másodikul, a Regáton és Erdélyen át vezetővel kapcsolatosakból válogatott, amikor könyvet írt erről a kirándulásról. Ez hosszabb út volt, kalandosabb és veszélyesebb is. Berlinből még egy nagyobb fiatal író- és kutatócsoport tagjával hívtak meg; Pestről azonban már csupán négyen indultunk el az éjszakába merült Dunán lefelé dohogó-sikló hajón; Giurgiuban pedig már csak hárman maradtunk Németh Lászlóval és Boldizsár Ivánnal. Csaknem egy hónapig jártunk a Regátban — a fővárosban és a tengerparton — meg Erdélyben; itt Brassón, a székely körvasúton, egy kárpáti román falun, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Farkaslakán, Kolozsváron, Kalotaszegen át utaztunk. Az utat vonaton, szekéren, gyalog, autóbusszon, autón jártuk végig; aludtunk nyugágyban, vén parasztházakban, barátok vendégszobáiban, elhanyagolt szállodákban vagy robogó vonaton; tárgyaltunk hivatalokban, beszélgettünk barátokkal, közömbös utazókkal, éber ellenségekkel, rokonszenvező s gyanakvó románokkal, székely parasztokkal, erdélyi magyar értelmiségiekkel, újságírókkal, orvosokkal, ügyvédekkel, szépasszonyokkal és idős hölgyekkel: igazán sokféle emberrel. Egymást is alaposan megismerhettük: lakva, osztozva, egymásra vigyázva; munka, szórakozás, vizsgálódás közben, egyetértve és vitatkozva, frissen és halálos fáradtsággal. A Regátban inkább az én Berlinben szerzett román ismerőseimre támaszkodhattunk csak, meg az ő barátaikra, akik mind nagyon kedvesek voltak hozzánk; Erdélyben azonban már kézről kézre adtak bennünket a helybeli magyarok; főképpen írók vagy irodalmi érdeklődésű emberek: ott tehát természetesen Németh volt az érdeklődés főtárgya.

Akkoriban kezdett igazán fényleni a neve: itthon sem lehetett megkerülni már; a határon túl még kevésbé. (A helyzetet jól jellemezheti egyébként, hogy Németh vitája Molnár Erikkal; a minőség forradalmáráé a tételes marxistáéval az erdélyi Korunk-ban folyhatott csak le; az a brassói fiatal riporter is, aki Némethel interjút készített, főként ez iránt érdeklődött.) Németh mégsem lett Erdélyben sem „egy delegáció vezetője”. Kitűnő útitárs volt; bírta a fáradozatokat, a nagyon is megváltozó környezetet; akkor még némi kaján önironiával élvezte is az apró „incidenseket”, cipelte ócska „kuffer”-jét; inkább szótlankodott azonban itt is; ha beszélgetett, szelíd előzékenységgel, bár álmatag tekintetén gyakran át-átvillant valami szúrós fény, szája nemegyszer hegyeződött rosszmájúra kemény vonalú állkapcsa keretében. Szó nélkül váltalta és végezte, ami ráesett a közös vállalkozás terhéből, bár szívesen vette, ha az adminisztrációt mi végeztük el. Már akkor is tartott a hivatalossággal való közvetlen érintkezéstől: egyáltalán, az erősebb személyes, bőrünket súroló igénybevételtől. A külügyminisztériumban, a rendőrségeken, ahol mind újra jelentkeznünk kellett, alig szólt meg; ismerősök közt, még Erdélyben is, ahol magyarul folyt a beszéd: egy volt hármunk közül. Brassóban láttam először halálos izgalomban, amikor egy interjú írásban kért kérdéseire írásban válaszolt; Farkaslakán a tiszteletünkre — főként az övére, mert hiszen orvos volt

az orvos nem járta vidéken — összegyűlt Tamási-rokonság betegeit szelíden a kórházba tanácsolta, bár azt hiszem, pusztá kézrátétellel is meggyógyíthatta volna legtöbbjüket.

S micsoda vitát, botrányt, s elragadtatást keltő könyvet írt erről az útról! A Tanú egy egész számát megtöltötte az útirajz. Minden hazai és hazán kívüli ellensége meg barátja a maga kedve szerint nevezte „hamis”-nak vagy „végre igaz”-nak, lírainak vagy a kelet-európai tudat ápolójának, hazaárulónak vagy hazamentőnek. Pedig egyik sem volt; vagy ha úgy tetszik: mindegyik egyszerű. Jó negyvenévnnyi távolból visszanezve is elragadó az a szenvedélyes személyesség, amely kiárad ebből az írásból, meglepő az építkezésnek az a — jobb szó híján — megtervezettsége, amely egységbe fogja, kiemeli, arányosítja, valamilyen közírói kompozíció elemeivé teszi a valóságban sokkal véletlenszerűbben, kiszámíthatatlanabban alakult utazás részleteit. Ahogy visszaemlékezem rá, magam is terjedelmes könyvet tudnék írni róla, de sokkal mozaikszerűbbet, csapongóbbat, bár talán valóságosabbat, még az emlékezés szűrőjén átment élmények nyomán is. A növekvő idő megerősíti azt a benyomást, amit a könyv első olvasásakor is éreztem: Németh László a maga problémáit hordozta még utazásunk színterein is; igazából csak azt vette tudomásul, amire valamiképpen felkészült. De amivel szembesítette az útközben látottakat: egy korszak és egy nemzedék legjava magyarjainak nehéz problematikája volt.

4.

Egyik nagy írói vállalkozásának szolgálatában kezdeményezte azt az olaszországi utat is, amelyre 1937 tavaszán indultunk el. A megszervezendőket Ella asszony intézte el; nekünk is ő szólt, s mi is csak ötletszerűen csatlakoztunk hozzájuk, mert szinte csak napokkal az indulás előtt kaptuk meg Berlinből, ahonnet akkoriban költöttünk haza, átutalt pénzünket. Éppen annyit, amennyi elég volt az egyszerűre, de hosszúra tervezett utazást finanszírozni. Velencéig Szerb Antal is velünk jött; ott elváltunk s egy héttel későbbre adtunk találkozót, délelőtt 11-re, Siena főterén. Némi kalandozás után pontosan ott voltunk valamennyien. Mi aztán tovább haladtunk, az utat többször is megszakítva, Rómába, éppen a húsvéti örvénylésbe, onnan Nápolyon át Salernóba, Amalfiba, Ravellóba, Paestumba. Itt Laci már költői zarándoklásának is végső színhelyére érkezett. A Gergely-dráma terveivel volt viselős. Viselős a szó szoros értelmében; jóformán minden csak ebben a vonatkozásban érdekelt ekkor is; minden zavaró körülményt elhárított; megkivánós, szeszélyes, érzékeny volt. A salernói katedrális falába vésett sírfeliratot olvasva — amelyen Gergely még sírjából is örök átokkal sújtotta bitang császári ellenfelét — sokáig némán állt; szívéből már-már szemébe is feltört a zokogás. Ella asszony addigra már halálosan elfáradt; hirtelen elhatározással visszafordult; Laci utána eredt; magunkra maradtunk Amalfiban.

De nem a mi utazásunkról van itt szó, hanem az utazó Németh Lászlóról. Ezen az úton újra más színben tűnt fel, mint az eddigieken. Nemcsak azért, mert ahogy mondtam: viselős volt. Azért is, mert időközben dúltabb, riadozóbb, meztelenebb, a közvetlen érintkezésekben sebezhetőbb, már árnyászörnyetegektől is ijedősebb lett. Addigra már legalább ötször bejelentette, hogy meghal — végrendelkezett is, öt fekete pecséttel lezárt levélben —, hogy leteszi a tollat, vagy legalábbis kivonul az irodalmi életből. Erről az utazásról nem is írt, lehet, hogy azért, mert ebben állapotodott meg feleségemmel, aki csendesen mosolyogva közölte vele, hogy megöli, ha „kiszervek” bennünket is. (Nem sokkal haláluk előtt beszélgettek is erről s Laci tréfásan azzal fenyegetődzött: „figyeljen csak a hagyatékomra!”) De hiszen akkoriban volt írnivalója más is bőven, s ami igazán foglalkoztatta, beleírta a Gergely-drámába meg egyéb, akkoriban bőven sorjázó műveibe. Az egész olaszországi út idején erős feszültségben élt;

főként befelé figyelve. Az utazási teendőket mi hárman magunk közt osztottuk meg: Ella intézte a szállodaszervezést, fizetés stb. ügyeit, én a csomagokkal, a pénzáttalással vesződtem, feleségem a jó kedélyről gondoskodott, mindhárman a látóképek műsorának összeállításán töprengtünk. Németh itt már mindvégig meg akarta tartani személyi autonómiáját. Az első velencei reggelen mély gondba merülten fogalmazta előre a pincérnek mondandó olasz fordulatokat, miközben a csodálatos, reggeli városból semmit sem látott; a tethelyen aztán meg se szólalt: a hölgyek intéztek el mindent, improvizálva. Németh állandó izgalomban volt az előfordulható „incidensek” lehetőségei miatt; s okozott is ilyeneket, ha egyszer-egyszer úgy érezte, át kell vennie a vezetést. Sienában például takarékoskodni akart, az állomáson tehát lovaskocsit fogadott; ezért aztán bőrig áztunk s csak a legdrágább szállodában kaptunk helyet, ahol reggeli közben a pincérek hada halálra izgatta. Ha véletlenül — például Rómában — a magyar hivatalosság körében akadt incidens, azt egyenesen az ő arcába szánt ökölcsapásnak vélte. A maga világában azonban páratlan gyorsasággal, biztos ítéllettel és színes képzelőerővel tájékozódott. Mert ismétlem: ezen az utazáson is jobban lekötötték a saját izgalmai, mint az elébe táruló világ látványa.

Németh László útirajzai után tehát ne azok nyúljanak, akik idegen tájak színes kaleidoszkópját vagy pontos útikalauzt keresnek, hanem azok, akik egy kivételes lélek belső drámájának kibontakozását szeretnék nyomon követni. Mert fontosabb bennük a válságaival birkózó, álmait, vágyait a valósággal szembeállítva is megőrző szellem lírája, mint az utazó előtt elpergő táj látványa.

FODOR ANDRÁS

Három találkozás

BUDA, 1956. JÜLIUS 24.

Téves fogalmam volt a Szilágyi Erzsébet fasor számozásáról. Azt hittem a Buda-gyöngyénél kezdődik. Húsz perces késéssel, izzadozva és röstellkedve állítok be a kissé elhanyagolt modern ház harmadik emeleti lakásába. A házigazda fogad, de mindjárt belebotlom Juditba is, Gigibe is. Mindegyik emlékszik rám az Eötvös Kollégiumból.

A szobában, ahol megtelepszünk, a szembenső fal tele van könyvekkel. Legérdekesebb mégis a polcok közé helyezett nagyméretű faragott szekreter. Ez a feketén domborló felület szolgál Némethnek háttér gyanánt. A kettőnk elválasztó asztalon, nyilván nem véletlenül, Szabó Lőrinc és Csanádi Imre kötete hever egymásra téve.

A négy éve együtt töltött hosszú este, a közelmúlt röpke szóváltásai után az első, amiben biztonsággal ismét megkapaszkodhatom: a szemhéjak összecsípett sarkából áradó derű, a feszes vonások harmonikus nyugalma, az értelmesen szép arckifejezés.

Ő is a régi témát keresi bennem, a még meglévő somogyi kötelmekről kérdez.